

ЖИВОТ И ДЕЛО АРХИТЕКТЕ МИЛАНА ЗЛОКОВИЋА (1898–1965)

УВОД

Ако бисмо покушали да означимо личност која је својим делом и утицајем у највећој мери одредила токове савремене архитектуре у Србији, онда би то, пре свих, био архитекта Милан Злоковић. Пробијајући оквире традиционалних норми Злоковић је био најватренији и најдоследнији поборник модерних схватања у уметности грађења. У његовој личности најпотпуније је оличен развој београдског архитектонског модернизма, на чијем се челу нашао од најранијих дана своје стваралачке активности. Заједно са Којићем, Бабићем и Дубовићем основао је Групу архитеката модерног правца којом је, у нашој средини, борба за модерна схватања у архитектури била и формално озваничена.

Злоковићева породична кућа на Котеж Неимару, прво је, а Дечја универзитетска клиника једно од најзначајнијих остварења међуратне модерне архитектуре у Србији.

Пројектантска активност, међутим, није била једино поље на којем је Злоковић прео своју енергију. Са подједнаким жаром прогресивне идеје заступао је у писаним студијама и у педагошком раду.

У време док је остваривао своје најзначајније модернистичке пројекте, током тридесетих година, Злоковић и у својим писаним радовима критикује неспонтану апликацију орнаменталних облика и креирање стила инспирисаног елементима епоха из прошлости.¹ Поново оживљавање монументалности из ранијих епоха Злоковић посматра као недостатак духовне снаге, елементарне актуелности и оне припадности свом времену која фундаментално карактерише свако уметничко дело.

Не задовољавајући се само спољним видом ликовности, ма колико она била у изразу савремена, Злоковић је трагао за дубљим смислом и законитостима у архитектури, проучавајући процес пројектовања научном методом.

Осуђујући интуитиван приступ пројектовању, ослободивши се само спољним видом ликовности, ма колико она била у изразу савремена, Злоковић је трагао за дубљим смислом и законитостима у архитектури, проучавајући процес пројектовања научном методом. Притом подсећа на то да су дисциплину мера поштовала сва раздобља архитектуре, и у том смислу често подвлачи поуке из прошлости чинећи их не само разумљивим, већ и актуелним, несебично приступачним и применљивим.

Истичући значај естетске компоненте у архитектури, Злоковић у хармоничним низовима бројева и координираним системима конструкција налази највиши вид лепоте грађевине. Он истиче нове методе у начину одређивања усклађености делова са траженом целином, сматрајући да се тај склад постиже адекватном применом исконских правила исказаних кроз број и геометријску слику. У том смислу Злоковић наставља Борисављевићева настојања да научним методама изнађе кључеве естетичких законитости. Злоковићева истраживања почивају на уверењу да свако архитектонско дело које се одликује привлачним пропорцијама, без обзира на време у којем је настало, припада неком пропорцијском систему, чак и онда кад ауторове стваралачке спекулације не задиру у суштину оних објективних истина које су подсвесно већ биле интегрисане у његовој основној замисли.

Принцип модулларне координације заузима централно место Злоковићевих истраживања. Откривајући апликативитет логике и памети старих

мајстора, Злоковић их користи да би дошао до нове, рационалне методологије модуларног пројектовања и грађења. Увидевши значај модуларне координације за унапређење квалитативне производње савременог грађевинарства, уско је повезао са напуштањем традиционалног начина пројектовања и грађења, залажући се за модуларно пројектовање, префабрикацију елемената и систем монтажне изградње. Посебно би тебало истаћи пионирску улогу Злоковића који у поратном времену тешке оскудице стамбеног простора тражи и отвара нове путеве индустријализованог начина грађења, који ће након више година доћи до пуног изражаја.

Злоковић је био један од првих у Европи који је проучавао модуларну координацију мера у архитектонском пројектовању и у великој мери допринео развоју те, до тада, недовољно истражене области. Неодвојив од своје торбе, препуне недочитаних туђих и недописаних својих списа, скица, цртежа, већини неразумљивих, никад наметљив, био је тражен, консултован и позиван као мало ко. Чинио је углед нашој средини износећи своје мисли и резултате научног рада скуповима и катедрама иностраних школа у свету. Остао је, међутим, дуг средине према њему да тај рад детаљно проучи и ваљано представи, или бар преведе још не преведене студије, међу којима је и његово последње дело *La coordinazione modulare*, објављено у Барију 1965. године.²

ШКОЛОВАЊЕ И ПРЕ-МОДЕРНИСТИЧКА ФАЗА ГРАЂЕЊА (1898–1928)

Милан Злоковић рођен је 6. априла 1898. год. у Трсту, у српској кући из Боке Которске, од оца Ђура А. Злоковића, капетана дуге пловилбе и команданта борда, и мајке Даринке рођене Милетић. У Трсту је завршио немачку основну школу 1908. год, а затим и немачку Реалку на којој је 1915. год. положио виши течајни испит. Започео је студије на Високој техничкој школи у Грацу, где је провео само два семестра, да би маја месеца 1916. год. био мобилисан у бившу аустроугарску војску, у којој је стицајем околности остао до краја првог светског рата. Према сопственом казивању, у том хаосу ратног очаја нашао је неку врсту филозофије, животног ослонаца у решавању проблема из области математике. Тако је од најранијих дана Злоковићев уметнички темперамент медитеранца био спојен са љубави према непогрешивој хармонији и поезији бројева.

По завршетку рата, радио је у војном руководству Народног већа града Ријеке на преузимању обалних утврђења и пристаништа. После демобилизације вратио се у Трст, одакле је, не желећи да прими италијанско држављанство, пребеглао у Београд, фебруара месеца 1919. год. Ту је до поновног отварања Универзитета, радио као цртач на техничком одељку Округу београдског.

Милан Злоковић

Milan Zloković

Започете студије продужио је на Техничком факултету Универзитета у Београду, где је фебруара месеца 1921. год. положио завршни дипломски испит на Одсеку за архитекте. Студирао је код тадашњих професора Београдског универзитета Драгутина Ђорђевића, Андре Стевановића, Николе Несторовића, Петра Бајаловића, који су од еклектике 19. века стигли до бечке сецесије, истина прекасно, да би се убрзо и ње одрекли и упливали у воде класицизма и других еклектичних праваца.

Непосредно после стицања дипломе, на основу постигнутих резултата, личних квалитета

и одговарајуће препоруке Техничке школе, Злоковић одлази као стипендиста Француске републике и Министарства просвете СХС на двогодишње усавршавање у Париз. Прве контакте успоставља са професорима Charles-a Diehl-a и предавања Gabriella Millet-a на Ecole Supérieure des Arts, интересујући се, пре свега, за проблеме из области пројектовања. Истовремено, његово интересовање је окренуто и према истраживањима византијске и наше средњовековне архитектуре и уметности. Ова знања допуњује слушајући предавања на Сорбони код професора Charles-a Diehl-a и предавања Gabriella Millet-a на Ecole des Hautes Etudes. Неприступна радозналост његовог духа и велика љубав према сликарству налазе своје задовољење у активностима на Académie de la Grande Chaumière, на курсу цртања. Ту открива сву лепоту људског тела, која ће бити један од инспиративних мотива за будућа антропометријска истраживања, и стотине лаким, лепршавим цртежа, насталих у часовима опуштености.

У време боравка у Паризу Злоковић сарађује са архитектама Aubertin-ом и Parenty-ем на међународном конкурс за Генерални план Београда 1921. год. који је награђен другом наградом. У исто време учествовао је на конкурс за палату Министарства шума и руда. Овај рад, о којем нема сигурног трага, награђен је првим откупом, што је за једног почетника био изванредан успех.

Сва је прилика, да је и трећи конкурсни рад за Дом Инжињера и архитектата, Злоковић послао из Париза, с обзиром да је конкурс окончан марта 1923, а он се у земљу вратио априла исте године. Трећи откуп на овом конкурс, био је још један успех младог Злоковића, који је у нашој средини означен као симбол појаве читаве једне нове архитектонске генерације.³ Успех на овом конкурс допринео је да већ исте године, по повратку у земљу, буде постављен за члана општинског суда у „натечају за најлепшу фасалу.“

Студије и боравак у Паризу имали су несумњивог утицаја на обогаћивање Злоковићевих знања и формирање одређенијег погледа на свет архитектуре. Међутим, колико се он већ тада могао оријентисати на модерну архитектуру, није могуће сасвим прецизно утврдити. Не постоје никакви трагови о Злоковићевим евентуалним контактима са модернистима у Паризу. Уколико их је и било, и уколико је већ тада био „инфициран“ модерним погледом на архитектуру, он то ни на који начин није показивао. То најбоље доказују први радови настали по повратку у земљу, у потпуности академски конципирани. По свему судећи, Злоковић је у Париз отишао као академичар и као академичар се из њега вратио.

По повратку у Београд, априла месеца 1923. године, након извесног времена, постављен је за асистента за пројектовање јавних зграда Архитектонског одсека. Од тада, његова педагошко-научна и градитељска активност трају непрекидно на факултету и у јавном животу.

Тих година, Београд се опорављао од великих разарања једног дуготрајног рата, преживљавајући истовремено снажни демографски прилив, који по правилу, доноси са собом многе економске и социјално-друштвене проблеме. У тим условима архитектура Београда преживљава тренутке великих недоумица и прихвата најразличитије утицаје архитектонске безизражајности. Прва поратна десенија београдске архитектуре може се сматрати раздобљем предоминантног еклектицизма, идејне збрке и наглашене кризе стваралачког духа у сфери архитектонског израза.

Као што се то често догађа, политичке прилике битно су утицале на развој архитектонских збивања. Читава десенија обележена је сталним сукобима националног српско-византијског стила и академизма. Као последица потпуне преданости француском узору, с једне стране, и сасвим супротних идеја да Србија у новој југословенској заједници мора играти улогу стожера, с друге стране, јавља се коегзистенција различитих модела, без обзира на јасно испољене антагонистичке садржаје. Тако све до појаве модернизма, у српској архитектури треће десеније постоји извесна сагласност о еквивалентности наднационалног и националног идеала, залагања за академизам који представља Европу 19. века и српско-византијски стил који представља средњовековну Србију.⁴ Нешто касније, приспели утицаји из Русије и Чехословачке унели су још већу збрку у ионако несрећне архитектонске прилике.

У таквим околностима, пут већине наших архитеката, протекао је у бесциљном лутању између академизма, српско-византијског стила, касне сецесије и раног модернизма. Вечито се прилагођавајући, они су досезали до новог, да би се затим, без видљивих дубљих мотива, опет враћали старом.

Једини, који се у то време консеквентно развијао, био је Милан Злоковић. У његовим делима можемо из корака у корак пратити тежбене путеве напуштања академског метода, прочишћавања фасадне површине и слободног формирања основе.

Прво познато Злоковићево дело јесте његов дипломски рад, пројекат за концертну дворану, из 1921. год. Чврста правоугаона структура блока, разуђена уз пуно поштовање осне симетрије, саздана је помало хладно, у чистом академском маниру. Ренесансни лук, први пут примењен у овом

раду, остаће дуго Злоковићев омиљени мотив на читавом низу објеката. То не чуди, са обзиром да су му у младости, када се стичу сентименталне везе, Италија и ренесанса стално биле пред очима.

Први познати Злоковићев пројекат после дипломског рада, била је зграда СУОР-а у Загребу. Трочлана подела фасале, примена принципа огледалске симетрије и равноправан однос отвора и пуних површина, типичне су одлике класичне академске концепције. Рустична обрада појединих делова фасале, у великој мери допринела је оживљавању гломазног статичког волумена. Знатно стилизована академска декорација, у нижим зонама pročеља, концентрисана је на централни део, да би у вишим зонама сасвим ишчезла.

Документација о двоспратници на углу улице проте Матеје и Његошеве није сачувана, али се и она, без сумње, може уврстити у Злоковићеве најраније радове. Већ на први поглед, уочљив је систем стандардног академског метода. Хоризонталној подели спратних венаца супротстављене су рустично обрађене ивице које чине вертикалан оквир фасале. Извесна динамичност постигнута је различитим облицима прозорских отвора и њиховим различитим третманом – једном појединачно, други пут у низу. Улога тих прозора и посебно је наглашена богатом пластичном обрадом њихових оквира, у којој учествују сви класични елементи академског декоративног система: пиласстри, венци, рељефи. Посебну љупкост масивном кубичном волумену давали су декоративно обрађени балкони првог спрата, од којих је онај угаони имао значајну улогу у повезивању бочне и чеоне фасале. Управо тај, у данашњем изгледу здања, најжалост недостаје.

Током 1925. године Злоковић је не мењајући стил израдио још три пројекта за стамбене објекте. Пројекат за зграду у Његошевој улици 60 није изведен. Мање значајна приземница из Браничевске 10, више не постоји, а Злоковићев удео у концепцији зграде на углу улица Ранкове 16 и Браничевске није најјаснији. У овом последњем објекту, грађеном без већих амбиција, Злоковић је једно време и становао.

Наредни пројекти из 1925. године, продавница на Изложби декоративних уметности у Паризу, Уметнички павиљон Цвијете Зузорић и Павиљон у Филаделфији, означили су прекретницу у Злоковићевом стваралаштву. Радећи на њиховом конципирању Злоковић је полако напуштао академски метод изражавајући истовремено тежњу ка формирању сопственог градитељског израза.

Симетрија је уступила место асиметрији, равнотежа пуних и празних површина потпуно је на-

рушена, од академског декоративног система више нема ни трага. У сва три пројекта преплићу се дух сецесије и народне градитељске традиције.

Иако је сличност између ова три објекта очигледна, она је нарочито изражена у последња два. Лок је продавница, већ и из функционалних разлога морала имати велике стаклене површине, у друга два пројекта остварена је превага зида над отворима. Овај елемент биће у Злоковићевом стваралаштву двоструко значајан. Прво, он ће ове пројекте разликовати од ранијих, академски конципираних радова, а друго, још значајније, најавиће једно од најпрепознатљивијих особености Злоковићевог каснијег опуса.

Типски пројекти за железничку станицу, настали исте године, по облику слични претходнима, важно су сведочанство о Злоковићевој намери, да у свет архитектуре уведе програме које су академичари сматрали тривијалним.

Наредна 1926. година у Злоковићевом стваралаштву означава период интензивног експериментисања.

Први пројекат настао те године за Пантеон надовезао се на сецесијски дух претходних пројеката, с тим што су се овога пута сецесијски волумен и декорација нашли у комбинацији са неоромаником. Тај пројекат био је Злоковићев државни испит. Пуноћа масивног тешког корпуса остала је готово ненарушена, јер су минималне размере учиниле прозорске отворе готово невидљивим.

Исте године Злоковић је почео да експериментира са другим стиловима, сматрајући сецесију, очигледно, већ превазиђеном.

У конкурсним радовима за Костурницу на Зејтинлику и Храм св. Саве на Врачару,⁵ поред српско-византијског стила присутан је и извесан дух експресионизма, пре свега у чврстим, снажним формама.

Настављајући са експериментисањем, Злоковић је пред сам крај исте године израдио још два пројекта, овог пута под утицајем кубистичке гране чешке архитектуре или тачније, чешког кубистичког декоративизма. Међутим, ни пројекат у Улици Светозара Марковића, ни пројекат у Господар Јевремовој улици нису реализовани.

Међу објектима насталим 1926. године, свакако је најзначајнији комплекс мањих стамбених кућа на Котеж Неимару које су означиле још један значајан корак у формирању Злоковићевог сопственог градитељског израза.

Тражити трагове будућег модернизма на овим зградама сасвим је нереално, али свакако није за потцењивање, већ на први поглед упадљива тежња ка упрошћавању и стилизацији академског декоративног система. Чврсти обриси

кубичног волумена, велике празне површине зидног платна и монументални ренесансни лучни портал, карактеристични су елементи читавог комплекса.

Објект у Ранкеовој 12–14, Ранкеовој 10 и Гастона Гавријеа 1–3, замишљени су и изведени као једна целина, у кратком временском размаку од само неколико месеци.

Објект у Ранкеовој улици 12–14, грађен за кројача Љубомира Јовановића, на имању Јосифа Шојата, има извесне сличности са објектом у Гастона Гавријеа. Симетрично концепована двојна зграда са низовима слепих arkada на фасади, била је основна идеја којом се Злоковић руководио у концепцији обе зграде. Међутим, принцип примењен приликом распореда декоративног система у Ранкеовој 12–14, знатно је строжи, а свескупни изглед далеко снажнији.

Наручилац објекта у Ранкеовој 10 био је Злоковићев пријатељ Милосав Раичевић. Можда је то био разлог што је Злоковић концепцији овог објекта пришао знатно слободније. Замишљен као спона између два претходно наведена објекта, овај са њима готово да нема ничег заједничког. Знатан напредак огледа се у одбацавању симетричне концепције и свођењу декоративног система. Концентрацијом прозорских отвора само на средишњи део здања, знатно је појачано дејство чистих фасадних површина. Еркер, један од главних акцената архитектонске замисли, типичан је елемент фолклористичке концепције.

И двоспратница Маре Митровић, у Браничевској улици бр. 8, асиметрично је концептирана. Фасадно платно доњег и средишњег дела сасвим је лишено декорације, док је највиша зона, испод самог кровног венца, оживљена ритмом плитких јонских пиластера и декоративних медаљона. Најекспресијнији елемент композиције чине две суперпониране лође, од којих је она доња снажно заључена.

Готово идентичну концепцију Злоковић је применио само месец дана касније, приликом пројектовања објекта у Ранкеовој улици 11. Као једина новина додато је монументално улазно степениште, које знатно доприноси репрезентативнијем изгледу здања.

Од свих објеката овог комплекса, онај у Скерлићевој 12, чини се најмање инвентиван. Асиметрично разуђена маса оживљена је пиластрима који се на уобичајен начин пружају од сокла до кровног венца. Друга два акцента у композицији чине балкон и портал који својим квадратним обликом чини изузетак у читавом комплексу.

У исто време кад је пројектовао последњи у низу ових објеката, у Ранкеовој 11, Злоковић је израдио планове за још један стамбени објект у Улици краља Милутина бр. 33, за инвеститора

Јосифа Шојата. Објект је изведен као успела реминисценција у духу италијанског ренесанса, а оно што га везује за претходно изведене објекте на Котеж Неимару, јесте тежња ка стилизацији академског декоративног система и незаобилазни лучни портали. Поред снажне архитектонске профилације, вајарских елемената и разнобојног третмана површина зидног платна, њеној живости знатно су допринели сликарски „фреско ефекти“, у највишој зони испод самог кровног венца који, на жалост, нису више саставни део здања у његовом данашњем изгледу. Сличан начин декорације можемо у исто време срести у Брашовановој вили рађеној за инжењера чешке банке Шкарку, у Делиградској бр. 12.

Заснивање породице, крајем 1925. године, сигурно је био један од главних разлога што се Злоковић, већ средином наредне године, прихватио израде пројекта за своју породичну кућу у Професорској колонији. Локацију сигурно није прихватио са одушевљењем, с обзиром да су негативне особине терена биле опште познате.⁶ Међутим, повољни услови кредитирања допринели су да понуђени плац, мада невољно, прихвати.

Решење простора са трпезаријом у средишту, може се сматрати стандардним, али се, са друге стране, запажа и извесна слобода коју је Злоковић искористио, с обзиром да је сам био инвеститор. Ван обичаја, укинуо је предбашту, а помоћне просторије, девојачку собу, кухињу и степенниши простор извео на регулациону линију. Са друге стране, салон и спаваће собе, окренуте су ка унутрашњем дворишту.

У спољној обради и поред асиметрије и слободне фасадне површине која наговештава модернизам, још увек преовлађују принципи академског формализма. Тако на пример, распоред прозорских отвора не налази функционалног оправдања у основи. Оградни зид, са улазном капијом, такође има више декоративну него функционалну улогу.

Опште узевши, овај пројекат сасвим је у духу оних претходних, у Ранкеовој 12–14 и Гастона Гавријеа, с тим што представља њихову пречишћену и нешто слободнију варијанту. Стога, нема много разлога за жаљење што је Злоковић, напустивши ову локацију, пројекат оставио неоствареним. Шта више, ту околност можемо сматрати и срећном, с обзиром, да ће објект на Котеж Неимару који га је заменио означити прекрстницу, не само у Злоковићевом стваралаштву, већ и у историји српске архитектуре у целини.

Злоковићева породична кућа на Котеж Неимару означава, без сумње, врхунац његовог премодернистичког периода. Јосиф Шојат, предузимач са којим је Злоковић тих година тесно са-

рађивао, био је иницијатор овог подухвата. Понудио је Злоковићу плац који је овај радо прихватио, с обзиром да се налазио у крају у којем је последњих година живео и градио.

На незгодном, угластом терену који ће условити неправилан облик просторија у централном делу, почело је остваривање плана насталог априла 1927. године. По њему, слободно аранжирана основа приземља, садржала је петособан стан. Напуштена је стандардна шема по којој су просторије груписане око трпезарије у средишту. Она се сада нашла у спољном тракту, ослоњеном на Улицу Јанка Веселиновића, заједно са салом, и дневном собом, са којима је међусобно повезана. Међутим, основа је и поред тога, у својој концепцији задржала још неке од облика академског метода. Тако су две собе ослоњене на Улицу интернационалних бригада, постављене симетрично у односу на предсобље. И на трима, претходно наведеним собама, из Улице Јанка Веселиновића, такође је осетан принцип трочланог компоновања.

На спрату је пројектован трособан стан са малом кухињом и терасом, док је у сутерену поред помоћних просторија, на страни према Улици Јанка Веселиновића, пројектован још један мали, једнособан стан.

У спољној обради очито је угледање на приморске куће новијег доба. Ту идеју о приморској кући нарочито је требало да истакну дрвени застори на прозорима и сокл изведен од ломљеног камена, који због неправилног терена, на делу из Улице Јанка Веселиновића, досеже ниво високог приземља. У њему су врло спретно уклопљени лучни улаз у гаражу и ограда тераса стана у приземљу. Општа концепција је асиметрична, кров четвороводан, а централни део спрата између прозора заузимају рељефи.

Грађење по овом пројекту започето је 15. јула 1927. године, а већ почетком октобра, исте године, Злоковић је поднео на одобрење нове планове који су у основу и форму унели револуционарне промене. У измењеном пројекту рационализам је у потпуности навлладао естетске норме.

Приликом измене основе сутерена, једнособан стан претворен је у двособни, док су собе за послугу укинуте. Основа приземља, готово неизмењена у садржају, претрпела је највеће промене у начину компоновања, чиме је разбијена првобитна академска концепција. Тако се сада, собе из Улице интернационалних бригада разликују по облику. Са друге стране, соба за рад је повезана са салом, чиме је постигнута већа повезаност и боља комуникација између просторија постављених према различитим улицама. Најзад на спрату су пројектована два двособна, уместо једног троипособног стана.

На неким од ових елемената, примењеним у измењеном пројекту, биће касније изграђени главни постулати модернистичког покрета. Слободан аранжман основе прати функцију, а измена соба за послугу из подрумског дела, симбол је социјалног програма нове архитектуре. Планирање простора, у целини, изведено је са много више рационалности.

Измене остварене у спољној обради објекта, још су уочљивије. Од свих, одбацивање четвороводне кровне конструкције сигурно је најсмелија и уједно најзаслужнија за нов, модернији изглед здања. Добијена је до крајности поједностављена, разломљена кубистичка структура са великим глатким површинама зидног платна. Истурено спољно степениште, наглашеност кубичног волумена, превага зида над отворима и једноставност у спољњем изгледу здања, још неки су од елемената који неизбежно наводе на поређење са делима Adolfa Loosa. Међутим, страх од „празне површине“ који ће одликовати и друге српске модернисте, учинио је да се изнад централних прозорских отвора нађе архитравна композиција, а између прозора на спрату плитки рељефи. То ће бити једина и заиста далека реминисценција на академску традицију. С друге стране, ти исти рељефи имају велику заслугу у разбијању симетричног распореда отвора, јер су сада, за разлику од првобитног пројекта, повучени у угао. Асиметричност фасаде из Улице интернационалних бригада наглашена је на сасвим други начин – нагледним простором за сушење веша. Тераса на спрату добила је правилнији, рационалнији облик.

Злоковићевом кућом у Улици интернационалних бригада отворена је нова страница у историји српске архитектуре. Управо њу можемо сматрати првоизведеним модернистичким објектом у Србији, с обзиром да је Којићев Уролошки павиљон, иако пројектован пре ње, изведен нешто касније.⁷ Посматрајући је, међутим уже, само у контексту стамбених објеката, она је не само првоизведени, већ и првонастали пројекат, на касније прокламованим принципима модернистичког покрета. Ако се још присетимо чињенице да је настала пре чешке изложбе 1928. год. и оснивања Групе архитеката модерног правца, којима започиње ера београдске модерне архитектуре, у време када су остали будући модернисти били далеко изван круга модернистичких схватања, њен значај постаје још већи. Даље, за разлику од Којићевог Уролошког павиљона који је настао без икакве повезаности са његовим до тадашњим радом, Злоковићева кућа настала је као логична последица развојног пута, на којем је постепеним напуштањем академизма, интензивним експериментисањем и пречишћавањем, дошао до новог стила.

1. – Кућа Милана Злоковића у Београду, Улица
интернационалних бригада 76

1. – The house of Milan Zloković in Belgrade,
Internacionalnih Brigada Street 76

На чуди што су прве авангардне идеје остварене баш на сопственој кући архитекте, јер је она, слично аутопортрету у сликарству, била готово једина прилика, да се без икаквих ограничења, постигне оно што се жели. Тешко да би Злоковић, у то време, своје идеје могао остварити на неком другом објекту, с обзиром на познату конзервативност инвеститора и средине, који су били главна кочница напредних идеја.

То потврђује већ први следећи Злоковићев пројекат за Хипотекарну банку у Сарајеву, где је „захваљујући“ тврдом инвеститору поново спроведена академска концепција, истина, последња у Злоковићевом опусу. То не би требало да чуди, с обзиром да су новине најтеже „пролазиле“, управо на монументалним објектима јавне намене, утолико пре што борба за модернија схватања у архитектури, у нашој средини, још није била ни почела.

На конкурс, расписаном почетком марта 1928. год. Злоковић је однео прву награду. Прва верзија објекта са посебно наглашеним средњим ризалитом и низом лучних отвора који доминирају, знатно је измењена у каснијој разради, завршеној управо у време почетка зидања објекта, септембра 1929. год.

Нова, измењена концепција, остварена у сарадњи са Војином Петровићем, задржала је од првобитног пројекта само осну симетричност решења и тежњу ка монументалности. Јонски пи-

ластри и архитравни венац на pročелу, постали су главни носиоци нове концепције, док су квадратни прозори у потпуности заменили лучне. Уместо средишњег, сада су наглашени угаони ризалити, снажног кубичног волумена, чије решење, у постављању отвора, подсећа на далеки пројекат концертне дворане из 1921. год. Међутим, и ризалиди чији је облик без сумње инспирисан модернизмом, у крајњој линији одражавају компромис са академском традицијом, који карактерише и здање у целини.

Довршење зграде пропраћено је и редовима у дневној штампи, где је „импозантна двоспратница“ оцењена као „најлепша грађевина саграђена после ослобођења у Сарајеву.“⁸

Злоковић је у то време друговао са Душаном Бабићем, једним од четворице будућих оснивача Групе архитеката модерног правца, који је једно време код Злоковића и становао. Да тако интензивно дружење двојице аутора није могло да „прође“ без међусобних професионалних утицаја доказује чињеница, да тих година у њиховим радовима наилазимо на упадљиве сличности. Хипотекарна банка у свом коначном изгледу у многоме подсећа на Бабићев пројекат за Ратнички дом. Међутим, с обзиром на чињеницу да је конкурс за Бабићев пројекат расписан управо у време кад је Злоковић разрађивао свој за Хипотекарну банку, првенство идејног решења остало је до краја неразјашњено.

РАНИ МОДЕРНИЗАМ (1928–1931)

Година 1928. означава прекретницу, не само у Злоковићевом стваралаштву, већ и у историји српске архитектуре у целини. Управо те године отпочињала је модернистичка ера београдске архитектуре, за чији су развој два момента била од пресудног значаја. Први од њих био је изложба савремене чехословачке архитектуре, одржана од 7–22. априла 1928. год, у павиљону београдског Официрског дома, и други, још значајнији, оснивање Групе архитеката модерног правца, крајем исте године.

Није потребно посебно наглашавати колики је значај изложба чехословачке савремене архитектуре могла имати у средини у којој су директне везе и утицаји са архитектонским збивањима у иностранству, биле изванредно ретка појава. О најновијим достигнућима у свету наши архитекти обавештавали су се, углавном, прелиставајући стручну литературу и иностране часописе које је набављала Пеликанова књижара у Београду.

У таквим условима чехословачка изложба пружила је јединствену прилику младим архитек-

тима да ближе упознају архитектонска достигнућа земље, која је од првих дана била један од извора најмодернијих схватања у архитектури.

Шта је у време, између одржавања чехословачке изложбе и оснивања ГАМП радио Милан Злоковић, питање је које нас у овом тренутку превасходно занима. Видели смо већ, да је Злоковић био готово једини међу нашим градитељима, који се својом вилом на Котеж Неимару, принципима модерног пројектовања приближио и пре чехословачке изложбе. Кључну улогу у даљем развијању модернистичких идеја одиграли су његови конкурсни радови, настајали један за другим у кратким временским размацима, током 1928. године.

Први од њих, конкурсни рад за КИУ, био је Злоковићев први пројекат концепиран у модерном духу за један објекат јавне намене, а уз Којићев Уролошки павиљон и један од првих модерно концепираних јавних објеката уопште. Мо-

или плаката. Главне елементе у композицији фасаде чине прозорски отвори, повезани у хоризонталне траке, фигура Илије Коларца и слова, која су овде први пут у српској архитектури постала саставни део архитектонске концепције. Док је принцип симетрије, поштован у горњем делу фасаде, и посебно наглашен фигуром Илије Коларца, у доњој зони он бива благо нарушен, постављањем споредног улаза и неправилним падом терена.

Оваква концепција била је сигурно сувише смела да би однела неку од награда које су додељене пројектима далеко ближим академизму,⁹ али се ипак нашла у групи откупа. Несумњиво да је пројекат, већ и као један од првих модерно концепираних јавних објеката, морао изазвати велику пажњу и дивљење међу колегама. Да је то истина, потврђују Којићев пројекат за Соколски дом,¹⁰ и још више, Бабићев конкурсни рад за Дом удружења југословенских инжењера и техничара,¹¹ дела којима је Злоковићев пројекат послужио као директна инспирација.

Већ наредни Злоковићев конкурсни пројекат за Инвалидски дом на Малом Калемегдану, настао током августа месеца 1928, није поседовао квалитете којима би могао конкурисати претходном пројекту за КИУ. Овом приликом Злоковић је обновио сарадњу са Андрејом Папковим, први пут успостављену на конкурсном раду за Светосавски храм, али је овог пута удео Папкова остао нејасан. У сваком случају, пројекат се нашао на трећем месту награђених, иза Секулићевог који је однео највишу, другу награду. Предност је опет добила мање смела, академско-романтичарска концепција са куполом која је имала задатак повезивања разнородних целина. Злоковићевом просторном концепцијом спроведен је модернистички принцип слободне композиције павиљона. Али, док су фасаде у потпуности лишене орнаментације, основе концепиране на принципу огледалске симетрије, још увек одају академски метод.

Трећи, и уједно најзначајнији у овом низу, конкурсни рад за Поморски музеј јадранске страже у Сплиту, представља, до тада, најчистије спроведену модернистичку концепцију у Злоковићевом опусу.

Фасада је безорнаментална са великим празним површинама зидног платана које нису нарушене чак ни, у то време уобичајеним, рељефним пољима. Посач за заставу, први пут примењен на овом објекту, постаће у даљем развоју модернизма, један од главних елемената модернистичког декоративног система. Хоризонталне траке са прозорским отворима чије димензије одговарају функцији унутрашњег простора, имају значајну улогу у повезивању чеоног и бочног брода. У пресеку видљива, различита висина про-

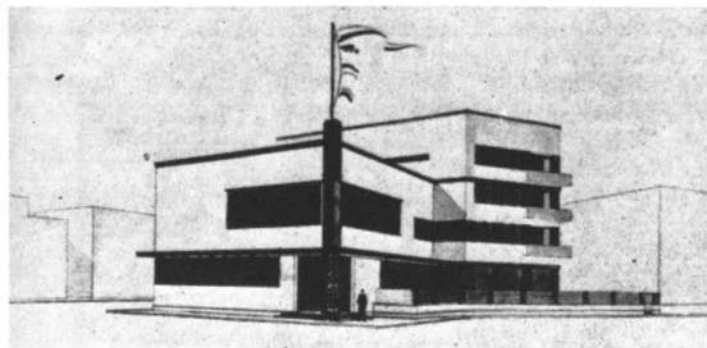
2. – Пројекат за Коларчев народни универзитет у Београду

2. – Desing for Kolarčev Adult Education Center in Belgrade

дернистички елементи присутни су у читавој организацији простора – на фасади, у основама и у пресеку. И поред тога што основа у својој концепцији садржи видљиве трагове академизма, пре свега у поштовању симетрије приликом распореда степеништа и средишњих просторија, асиметрично постављеним трактима са помоћним просторијама, учињен је значајан корак ка слободнијем аранжману основ.

Различита висина појединих етажа, видљива у пресеку, последица је функционалног одређивања висине простора.

Фасада је захваљујући дводимензионалном третману попримила изглед сликарског платна

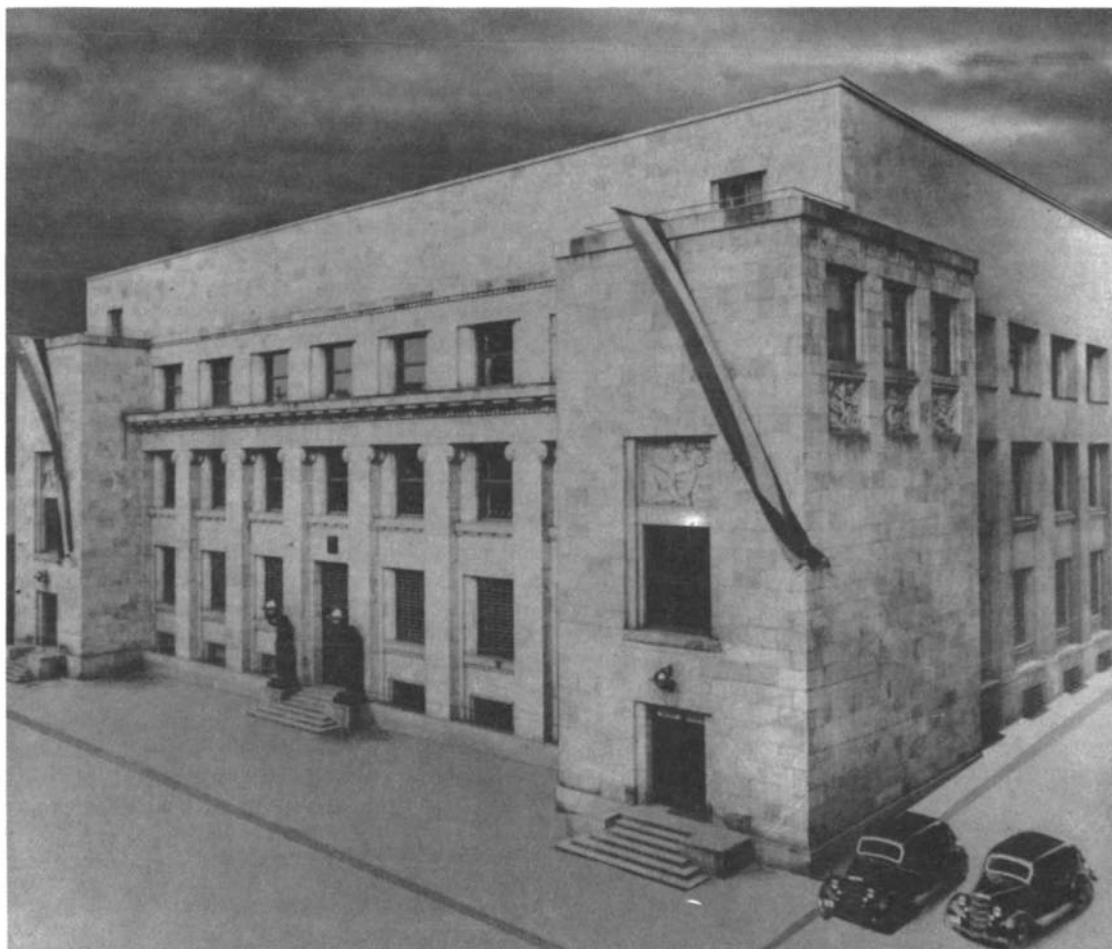

3. – Пројекат за Поморски музеј у Сплиту

3. – Desing for the Naval Museum in Split

стора у приземљу и спрату, одговара њиховим различитим наменама.

У потпуности слободно аранжирана, изломљена основа, својим клинастим делом асоцира на прамца брода, што је црта помало наивног симболизма, који нешто касније можемо срести у Драгише Брашована¹², чија је форма конципована у облику авиона. Трагајући даље за примерима који су применом угаоног мотива прамца брода, могли бити инспирисани Злоковићевим делом, наилазимо опет на пројекте Драгише Брашована, овога пута за Југословенски павиљон у Барселони¹³ и Радничку комору у Новом Саду.¹⁴ Мада је мотив оштрог угла несумњиво остатак експресионистичког наслеђа, Злоковићев пројекат је, за разлику од Брашовановог Пави-

4. – Хипотекарна банка у Сарајеву

4. – Mortgage Bank in Sarajevo

љона у Барселони, заснован пре на кубистичким, него на експресионистичким начелима.

По резултатима конкурса Злоковићев пројекат није нашао место ни међу награђеним, ни међу откупљеним радовима. Међутим, управо Поморски музеј јадранске страже у Сплиту, биће са изложбама организованим током наредне године¹⁵ највише истицан и хваљен пројекат, а Злоковић ће, великим делом захваљујући управо том пројекту, од стране критичара бити проглашен за најбољег представника „нове куће модерности“.¹⁶

У то време Злоковић је изградио и три стамбена објекта, која ће у примени модернистичких принципа показати далеко мање радикалности од истовремених конкурсних радова. На тај начин, још једном ће се испољити, већ у претходном периоду уочљив, раскорак између Злоковићевих неизведених пројеката и објеката, грађених у исто време.

Од сва три објекта, онај у Далматинској улици 79, најближи је компромису са већ преживелом академском традицијом. Међутим, управо особености запажене на овом објекту означавају неке од типичних идеала којима су модернисти тежили, у то још крајње неодређено, прелазно доба.

Основна концепција објекта замишљена је по угледу на, тада веома популаран »hotel particulier«, са дневним боравком у приземљу и спаваћим собама на спрату. Своје место у приземљу нашле су и канцеларије, предвиђене за потребе инвеститора и предузимача Јосифа Шојата, који је објекат градио за властите потребе. Свакако најзначајнији елемент у просторној концепцији, добијен је одвајањем простора различитих намена њиховим смештањем на различите нивое. Нажалост, овај јединствени пример примене Los-овог »ground plan«-а у српској архитектури, остао је скривен у унутрашњости овог малог стамбеног објекта, далеко од очију јавности.

У елевацији се, са друге стране, не запажа било какав однос према функцији унутрашњег простора. Сликарски, а не структурални третман фасаде наглашен је широким оквиром. У концепцији фасаде примењен је принцип осне симетрије, као и систем обликовања у облику троугла, чији врхови почивају у централном рељефу највише зоне и капијама у приземљу. То су уз јонске пиластре, свакако највидљиви остаци академске традиције. Међутим, то је модернизовани акдемизам, јер крајње стилизовани пиластри ни су више незаменљиви елемент у концепцији фасаде. Знатне површине чистог фасадног платна, уоквиравање прозорских отвора, типични су елементи модернистичког речника.

И наизглед модернистички конципирана фасада објекта у Змај Јовиној улици 31, у Земуну,

настала под очигледним утицајем пројекта за КНУ, понавља у својој концепцији неке од елемената академског метода, већ виђених на објекту у Далматинској улици. То су, пре свега, принцип осне симетрије и компоновања у троуглу, чији је врх требало да почива у рељефу који није изведен. Рељефи су сада заузели место између прозорских отвора, уоквирених по хоризонталу, уз још увек јако дејство чистих фасадних површина.

Од сва три објекта, већа породична кућа на углу улица Палмотићеве и Милутина Бојића, одражава у највећој мери методе модернистичког обликовања, и то како у конструктивном и функционалном погледу, тако и у погледу форме. У аранжману основе овог троипособног стана Злоковић је очигледно тежио идеалу „минималног стана“, чиме је антиципирао стандардна решења из друге половине нашег века.

Средишњи простор који је обично био резервисан за трпезарију, сада заузима уски, строго функционални узани хол, док су радни и „интимни“ део стана, као и простор за дневни боравак укупана јасно раздвојени.

Брижљиво спроведена осна симетрија у фасадној концепцији претходних објеката, најзад је уступила место асиметрији, која је унела знатну живост у изглед фасаде.

У структуралном погледу зграда је логично раздвојена тако што део изнад гараже има за неколико степеника већу апсолутну коту него део изнад подрума. Оваква концепција у структури зграде имала је значајног утицаја на изглед фасаде, којој су неједнаке коте спратова подариле жив ритам. Еркер на углу преузео је улогу споне између чеоне и бочне фасаде. Хоризонтално уоквирени прозорски отвори, рељеф у доњој зони и густим хоризонталама изобразана површина приземља, неке су од типичних формалних карактеристика модернистичког метода, од којих је последња први пут примењена управо на овом објекту. Нажалост, данас потпуно оронула фасада једва да пружа нешто од свог некадашњег изгледа.

Целокупну своју активност, те преломне и динамичне 1928. године, Злоковић је крунисао 12. новембра, формиравши заједно са Којићем, Бабићем и Дубовијем Групу архитеката модерног правца. На тај начин група младих архитеката, незадовољна постојећим хаосом безидејности, покушала је да се приближи Европи у којој је процес приближавања модерних идеја укусу широке публике био већ увелико у току.

Целокупни рад Групе имао је више аматерски карактер, јер су се сва питања од важности решавала за кафанским столом, док су „службеници“ били сами оснивачи. Па ипак, радило се

о добро смишљеној организацији са детаљно разрађеним програмом и правилима. Чини се да неколико почетних редова из првог записника о раду оснивача Групе, најконцизније одређују њен основни циљ и смисао: „Новембра 12-ог 1928. год. састали су се гг. архитекти Злоковић Милан, Бабић Душан, Дубоби Јан и Којић Бранислав, у циљу оснивања једне групе архитеката који схватају архитектуру на бази модерних естетичких и техничких новина, засновану на културном животу данашњег друштва. Присутна господа нашла су за потребно да организују рад на пропацирању и гајењу модерне архитектуре, у Београду специјално.“ Овакве идеје које нам данас изгледају уобичајено, у оно време представљале су прави бунт, револуцију у односу на школско васпитање, званичну архитектуру и схватања широких кругова грађанства. Борба је тек почињала. Пут до потпуне афирмације модернистичких идеја био је дуг и мукотрпан. Архитектуром нису руководили само архитекти, већ и компликована државна администрација, реакционарне школе, грађанска класа, све огромне и масовне инертне силе, које је било веома тешко загревати и покретати напред.

Рађање модернизма у нашој средини одвијало се и у специфичним политичким приликама које су умногоме одредиле ток и карактер покрета. Крајње неизвесно и нестабилно време, у којем су владе смењиване убрзаним темпом, а шестојануарска диктатура заменила парламентарни систем, сигурно није било погодна прилика за испољавање револуционарних идеја, било које врсте.

То је био, несумњиво, један од главних разлога што је Група од самог почетка лако прихватала компромисе и поред јасног идеолошког опредељења. Чињеница, да су модернисти, не само излагали са архитектурама чији пројекти са модернизмом нису имали ничег заједничког, већ су и сами, поред модернистичких излагали и своја академски и фолклористички конципирана дела, наводи на помисао да ни они сами нису у сваком тренутку знали јасно чему заправо теже. Међутим, не би требало губити из вида, да је у очима архитеката изложба увек прилика да се привуче потенцијални инвеститор, који увек више цени разноврсност, флексибилност, смисао за компромис него чврсто одређени став. Међутим, и са таквим, крајње помишљивим ставом, модернисти су долазили у прилику да се бране од „превратничких“ идеја које су им приписиване.

Убеђење да се по сваку цену мора пронаћи сопствена формула у архитектонском обликовању, тј. да модерна архитектура истовремено мора бити и национална, условило је још једну специфичност београдског модернизма – „изолованост“ од светских токова и скретање са суштинских проблема – функционалности, конструкције и социјалних проблема, на периферне проблеме – форме, стила и декорације.

За све време свога постојања ГАМП није смањивала интензитет своје активности, у којој су изложбе, новински чланци и пропаганда предавања заузимала кључно место. Међутим, после пет пуних година непрекидног рада, стекавши велики углед и многобројне присталице, Група је обуставила рад. Разлога је било неколико. У жељи да се квантитетом постигне и већи ауторитет, примљене су многе личности високе архитектонске репутације, које нису биле истих погледа на потребе и могућности развитка модерне архитектуре, што је довело до разводњавања идејне целине. Са друге стране, један део Групе био је за чисто идеолошки рад, док је други, одбрану стратешких интереса стављао у први план.

Група се расформирала у време кад је модернизам већ увелико узео маха и преузео вођство у београдској архитектури, чиме је њен главни циљ био остварен. Злоковић је био први председник Групе, њен „идејни вођа“ и најактивнији члан.

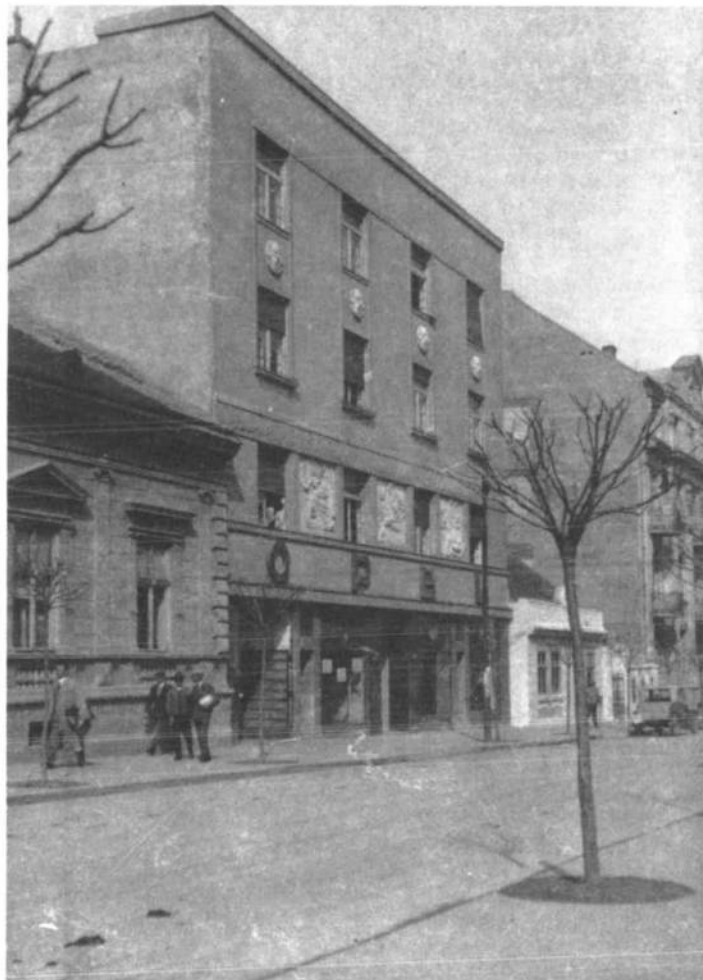
Наредне две године у Злоковићевом стваралаштву нису биле нарочито инвентивне. Пројекти настали тих година не могу се приближити онима из 1928. године, ни по броју, ни по значају. Још мање смо у њима могли видети наговештај „великих дела“, која ће им непосредно следити. Конкурсни радови и стамбени објекти, били су као и претходне године, два главна поља Злоковићевог ангажовања.

Од свих конкурса на којима је Злоковић у то време учествовао,¹⁷ конкурс за Теразијску терасу, био је од највећег значаја за афирмацију модерниста у Београду, јер су три од четири награђена рада носила одлике нових схватања. Изглед Злоковићевог пројекта може се реконструирати према сачуваној скици која одаје помало хладну, пречишћену модернистичку форму симетричне основе, која је у јакој међународној конкуренцији остала готово незапажена.

Од осталих пројеката, Колумбосова кула и Банска палата у Скопљу, иако модернизоване, задржале су претежно романтичарски карактер, док су остали радови изгубљени.

Три мања стамбена објекта, настала током 1929. и 1930. године, у Синђелићевеј 24, Ламартиновој 48 и Далматинској 85(дворишна зграда), не одају, чини се у довољној мери сензибилитет градитеља.

Троспратна зграда Опела, у улици Народног фронта, представља најзначајнији објекат тог периода. Пројекат за свој, до тада највећи стамбени

5. – Зграда Петра Петровића, представништво фирме »OPEL« у Београду, Народног фронта 64

5. – The house of Petar Petrović, representation of the firm »OPEL« in Belgrade, Narodnog Fronta Street 64

објекат, Злоковић је изradio током априла месеца, 1930. године, за инвеститора Петра Петковића.

Помало „измучена“ основа садржала је две собе „са лица“ и пространу трпезарију са терасом, са дворишне стране. Били су то уобичајени елементи „београдског стана“ са краја треће деценије.

Строг и симетричан изглед фасаде, као и релјефи између прозорских отвора првог спрата, остаци су академског наслеђа. Са друге стране, део фасаде изнад првог спрата, по првобитној Злоковићевој концепцији, требало је да буде са-

свим безорнаменталан. Вертикални оквир прозорских отвора, као и медаљони између њих,¹⁸ највероватније су последица компромиса, изнуђеног у самом процесу грађења. Тако је у свом коначном изгледу концепција фасаде заснована на контрасту између вертикално уоквирених прозора виших спратова и хоризонтално урамљених прозорских отвора првог спрата. Хоризонтала доњег дела фасаде посебно је наглашена и словима, која су овде први пут и изведена, а не само замишљена као саставни део архитектонске композиције.¹⁹

ЗРЕЛИ МОДЕРНИЗАМ (1931–1941)

Тридесете године означиле су период пуне зрелости у развоју београдског архитектонског модернизма. Мада је притисака као и оних који су им подлежали још увек било, однос према прошлости био је дефинитивно рашишћен у корист модерне архитектуре. Најзад су и инвеститори били импресионирани функционалним преимућством нове архитектуре, напретком конструктивних система и успелим композицијама хармоничних односа. Коначна победа била је очигледна већ на Првој изложби југословенске савремене архитектуре, почетком 1931. године, где су сва изложена дела са занемарљивим изузетцима,²⁰ носила јасно модернистичко обележје. Међутим, тек је изложба немачке ликовне уметности, одржана исте године у Београду, открила нашим модернистима прави значај модерне архитектуре, скренувши њихову пажњу на њен друштвени значај и социјални садржај.

На стручном пољу архитекти су постигли еманципацију од грађевинског инжењера, стручне организације биле су снажне и активне. Јавност је са интересовањем пратила архитектонска збивања преко штампе и јавних предавања. Биле су то године настанка антологијских дела српског модернизма. Избијање рата, нагло је прекинуло овај полет београдске архитектуре.

И у овом периоду, нарочито до средине деценије, Милан Злоковић био је водећа личност београдског модернистичког покрета, како по броју дела, тако и по идејама које је у њих уградио. При том су 1931, 1932. и 1933. биле године у којима је Злоковићева архитектонска делатност досегла врхунац. Многобројни конкурсни радови, велики број стамбених зграда и јавних објеката, међу којима и животно дело, Дечија универзитетска клиника, били су резултат његове огромне продуктивности.

Хотел Жича у Матарушкој бањи био је први у низу сјајних остварења која је Злоковић тих го-

дина остварио. Није то био само његов први објекат јавне намене, већ и његово, до тад, најчистије модернистичко дело, остварено без икаквих компромиса. Остварен у целини у духу „интернационалног стила“ био је оличење идеала којем су модернисти у то доба тежили.

Сам Злоковић овај пројекат датује између 1928. и 1931. год. О времену зидања објекта обавештавамо се нешто прецизније у новијском чланку о „улепшавању Матарушке бање.“²¹ Започето у јесен 1931. године, грађење је приведено крају маја месеца наредне године. Изграђен на месту једног старог ресторана, хотел је заузео површину од 1000 м². Власник је био Дезидер Хован.

Једноставне, мирне површине хармоничних пропорција, изазивају код посматрача утисак пријатне опуштености. Чиста и јасна структурална идеја исказана је уједначеним ритмовањем прозорских отвора и ненаметљивом ортогоналношћу укупног волуменског склопа. У приземљу је смештен просторно дубок трем-тераса са витким стубовима, који се пријатно уклапа у природну околину бањског парка.

Сигурно није случајност што је Ђурђе Бошковић свој приказ Прве југословенске изложбе савремене архитектуре завршио управо овим Злоковићевим пројектом, назвавши га „правим образцем коме данас тежи савремена архитектура.“²²

Те године Злоковић је учествовао на два конкурса – за Учитељску школу на Цетињу и Железничку станицу у Скопљу. Пројекти нису сачувани. Међутим, Ђурђе Бошковић помиње пројекат за Железничку станицу у једном свом чланку,²³ и сврстава га у групу модернистичких радова, „међу којима поједини имају више изглед

Стамбени објекти настали те године, мала бројни, не досежу ниво Злоковићевих најзначајнијих остварења.

Троспратница у Улици војводе Миленка, грађена за предузимача Јулија Заборског, у потпуности је преузела фасадну шему Опела, и то ону првобитну, неизведену концепцију, са потпуно безорнаменталним фасадним платном горњих зона. У доњој зони, као и на Опелу, рељефна поља заузимају место између хоризонтално уоквирених прозорских отвора.

Троспратница из суседне Улице Милоша Поперца, по општој концепцији такође подсећа на зграду Опела, али овога пута на њену остварену варијанту са вертикално уокви-

ним прозорским отворима горњих спратова и наглашеном хоризонталом доње зоне. Једино је балкон нов елеменат у концепцији фасаде.

Фасада двоспратнице, инжињера Јована Петровића, у Улици цара Душана сасвим је безорнаментална, као и фасаде двеју идентичних четвороспратница подигнутих, једна поред друге у Улици светог Саве. Једна од њих грађена је за поменутог инжињера Јована Петровића, а друга за индустријалца Драгољуба Штерића, за којег ће годину дана касније, изградити вилу на Дедињу. Док је зграда у Улици цара Душана имала масивни еркер у средишњем делу pročеља, вишеспратнице у Улици светог Саве поред еркера добиле су и балконе. Међутим, и балкони и еркери концентрисани су на зоне прва три спрата, док је највиша зона потпуно растрепена. Ове вишеспратнице представљају класичне примере модернистичке стамбене архитектуре тог времена, које ће се каснијих година до бесконачности понављати.

Од далеко већег значаја за историју српске архитектуре биле су виле Прендић и Штерић, које је Злоковић пројектовао током наредне године, у Професорској колонији и на Дедињу. По духу оне се надовезују на Злоковићеву сопствену вилу на Котеж Неимару, из 1927. године, са којом образују „трилогију“ Злоковићевих најзначајнијих стамбених објеката. Оштра кубичност волумена, једноставност и јасноћа облика, првага зида над отворима, елементи су који несумњиво указују на Loos-ово дело као заједничку инспирацију за сва три објекта. Али, док је Злоковићева вила у рељефима и архитраву изнад прозорских отвора још увек садржала остатке академске традиције, Прендићева и Штерићева вила лишене су сваке декорације. Различите величине прозорских отвора на Прендићевој и Штерићевој вили, још један су елемент преузет из Loos-овог архитектонског речника.

У основи и пресеку виле Прендић, видљив је и покушај остваривања Loos-овог »raum plan«.

Вила индустријалца Драгољуба Штерића, најпознатија је и највише публикована Злоковићева вила. Већ на први поглед, уочљива је артикулација чистих стереометријских форми. Пропорцијски изнијансиран став у односу на хоризонталне и вертикалне елементе основног волумена, успешно је формирао динамичну херметизовану просторну целину. Разуђеност основе, широк и интиман контакт између екстеријера и ентеријера, суперпонирање планова по дубини, неки су од битних елемената „интернационалног стила“.

6. – Хотел Жича У Матарушкој бањи

6. – Hotel Žiža in Mataruška Banja

7. – Вила Прендић у Београду, Османа Ђикића 20

7. – Villa of the Prendić family, Belgrade, Osmana Đikića
Street 20

8. – Вила Штерић У Београду, Генерала Штурма 4

8. – Villa of the Šterić family, Belgrade, Generala Šturma
Street 4

Године 1932, само годину дана касније после хотела Жиче, Злоковић је за Матарушку бању пројектовао још један објекат сличне намене, али мањег обима. Реч је о хотел-пансиону познатог бањског лекара Драгомира Карајовића, који својим обликом у многоступе подсећа на далеки пројекат за Уметнички павиљон Цвијете Зузорић, из 1925. године. У новинским чланцима објекат се помиње као „ванредно удобна вила са 13 соба, изграђена у модерном стилу.“²⁴

Те године Злоковић је са успехом учествовао на неколико конкурса,²⁵ међутим тек му је конкурсни рад за Привредни дом у Скопљу расписан априла 1933. године, донео потпуни тријумф – прву награду и реализацију пројекта.

Подизање Привредног дома знатно је допринело дефинитивном регулисању скопског главног трга, на којем су се већ налазили академски конципирани објекти Народне банке и Официрског дома. Својим објектом, Злоковић је тргу улио дах модернизма. Томе је сигурно допринео и мање тврд инвеститор, него што је то некада била Хипотекарна банка, који условима конкурса није наметао стилску концепцију објекта.

Тражена је зграда једноставна, репрезентативна, по висини једнака Народној банци. То су били једини захтеви наручиоца.

Злоковић је остварио објекат каприциозно разуђеног волумена препуног бурних сукоба различитих мотива. Зграда је изведена у скелету од армираног бетона, са делимичном применом зидова од опеке. И међуспратне конструкције и главне темељне стопе, такође су од армираног бетона.

Уз Иблеров Окружни уред за осигурање радника, Злоковићев Привредни дом најзначајнији је модернистички објекат у Скопљу. У згради су смештене све привредне организације из Скопља. Библиотека, ресторан, биоскоп, продавнице, неки су од додатних садржаја који су објекат учинили „најпријатнијим свратиштем за Скопљанце и странце који пролазе кроз Скопље.“²⁶

Године 1933. Злоковић је пројектовао своје најзначајније дело – Лечију универзитетску клинику, која, без сумње, означава врхунац свега што је српски архитектонски модернизам дао. Пројектована у време кулминације деловања ГАМП,

9. – Универзитетска дечја клиника у Београду

9. – Children's University Clinic. Belgrade

када је модерна Београда коначно прокрчила пут, зграда је практично и дефинитивно означила победу над домаћим еклектицизмом. Пројекат је несумњиво плод дугог и мукотрпног рада, током којег се Злоковић драматично борио да савлада многобројне препреке које су условили врло тешки и компликовани функционални захтеви. Решивши их веома успешно, Злоковић је остварио своје животно дело, а новијој српској архитектури подарио једно од њених најбриљантнијих остварења.

Злоковић је пројекат Дечије клинике датовао у 1931. годину. Међутим, у новинском тексту писаном поводом полагања камена темеља, као време настанка пројекта наводи се пролеће 1933. године.²⁷

Од коликог друштвеног значаја је било ово Злоковићево дело, најречитије говори чињеница да су болесна деца до тада смештана у крајње примитивне бараке на Губеревцу, у којима нису била решена ни најосновнија питања хигијене, а о функционалности било које врсте, није могло бити ни говора.

Терен код бивше Астрономске, сада Метеоролошке опсерваторије, одређен је као најподеснији за подизање нове, модерне болнице. Ваздух је чист, а удаљеност од центра града незнатна, што клинику чини лако приступачном. Сличну погодност имају и студенти медицине, јер се Универзитетска клиника и Институт налазе у непосредној близини. Испред дечијих соба налази се стари парк Метеоролошке опсерваторије.

Са зидањем клинике отпочело се 1936. године. Већина радова, укључујући и унутрашње, окончана је пред сам почетак рата, с тим што је део опреме набављен из иностранства уграђен знатно касније.

Зграда Дечије клинике репрезентативна је вишеспратница, зналачки уклопљена у околну средину. Већ на први поглед, видљиви су сви главни елементи модерног пројектовања – слободан аранжман основе, безорнаментална фасада, стубови у приземљу, прозори у низу, кровне терасе. Свако даље посматрање, међутим, наводи на чињеницу да је Злоковићево дело изузетно, а не стандардно дело домаћег модернистичког покрета. Оно није обликовано уз помоћ „хоризонтала и вертикала“, прозори нису повезани у траке венцима једноставних профила, мотка за заставу није посебно обликована као завршни акценат, нити је фасада грађевине једно, а тело друго. Злоковићева болница, уз Брашованову Штампарију, једна је од ретких структуралних грађевина српског модернизма, настала као целовита градитељска студија.

Неки од карактеристичних елемената који су, у битном, одредили коначни изглед здања, нису били део првобитне Злоковићеве концепције. То се, пре свега, односи на разуђену улазну партију из Тиршове улице, и део поткровља из Пастерове улице са експресивним рамовским конструкцијама које чине контраст мирном броду грађевине. Други пројекат, по којем је објекат изведен, разликовао се од првог и по уједначеној перфорацији трећег спрата са перфорацијом осталих спратова, чиме је здање добило знатно „сређенији“ изглед. Дугачка хоризонтала главног брода оживљена је терасима које болесној деци омогућавају излазак на чист ваздух, сунчање и непосредни контакт са природним окружењем. Живитам остварен је односом отвора и пуних површина, неједнаким висинама кровних завршетака, и перголама, које имају функцију предвајања терасних површина испред јединица. Вертикална суперпозиција етажа и њихових елемената исказује се као динамично ритмована игра пропорцијски смишљених фрагмената крупне пластике чије заједништво формира чврсту архитектонску целину. Несиметричан распоред и различите димензије прозорских отвора, одређени су величином и садржајем простора које осветљавају. Чист и јасан просторни функционализам, у технолошком и конструктивном смислу, брижљиво однегован детаљ свих елемената, довели су укупни архитектонски концепт до перфекције.

Дечија клиника истиче се као најчистији пример преношења европског архитектонског модела у традиционално провинцијално обојену српску средину. Сви главни основи модерне архитектуре у свету, функционалистичка студија основе, студија нових конструктивних склопова и примена нових грађевинских материјала, заступљени су у овом делу. Већина осталих српских модерниста управља је своје тежње ка стварању новог стила, док функционална основа, структура грађевине и предност нових материјала нису били чест предмет њихових размишљања. Ово истински надахнуто дело, у погледу савременог архитектонског израза, пластичног обликовања, за више од 50 година како је замишљено и изведено, задржало је карактер врло савремене, и још непревазиђене архитектуре.

Већ следеће године, Злоковић је израдио пројекат за још једну велику болницу овога пута у Сомбору, који на жалост није изведен. Скелетни систем из чије логичне примене произлази слободно приземље, појављује се изузетно у овом Злоковићевом нерализованом пројекту. Код других наших модерниста, скелетни систем у колико и постоји, скривен је у зидовима, док се стубови на фасади појављују само као елемент формалне композиције.

Други један здравствени објекат, Дом народног здравља и болница у Рисну,²⁸ Злоковић је успео да реализује пред сам почетак рата. Мада скроман по програму и величини објекат поседује реалне архитектонске квалитете високог степена.

У тих неколико година пред други светски рат, Злоковић је остварио још неколико јавних и стамбених објеката међу којима и основну школу у Светозареву, Царинарницу у Котору, виле у Оребићу и Херцег-Новом. Осим тога, радио је на систематизацији западног дела которске обале, изradio скицу за уређење полуострва Лапад код Дубровника, пројекте за Хришћанску заједницу младих људи и Павиљон универзитетске клинике за инфективне болести. Учествовао је на конкурсима за решење Теразија, сајмишта, Етнографски музеј, палату Албаније, зграде Трговачког фонда и Министарства просвете.

Године 1939. Злоковић је пројектовао последње у низу својих великих предратних остварења

– зграду FIAT-а, данас ЈУГОАУТА, у Булевару ЈНА.

У то време, српска архитектура преживљавала је нове промене. Једноставна неупадљивост раног модернизма повлачила се пред поплавом новог монументализма; осна симетрија поново је завладала фасадама, које су облагане мермером. Овакве промене последица су, несумњиво, ширих друштвених околности у којима је јачање тоталитарних режима у Европи довело до појаве да архитектура све више изражава снагу, а све мање разум.

У таквим условима, кад су његове колеге у луксузном материјалу остваривале наглашено монументалне, симетричне форме са моћним колонадама и кулама,²⁹ Злоковић је остао веран свом идеалу, чак и у случају кад је инвеститор био италијански FIAT.

Зграда благо залученог облика, структурално је формирана у скелетној конструкцији. Елементи којима плени пажњу јесу перфорација топлот, црвеног зида квадратним прозорима, равна кровна тераса, моћна структура гараже. Њена особеност посебно је наглашена применом фуговане опеке, као материјала ненаметљиве експресије.

ПОСЛЕРАТНА ДЕЛАТНОСТ

Дане окупације Милан Злоковић провео је у Београду, бавећи се искључиво теоретским радом. И по ослобођењу, своју активност оријентисао је све више на област теорије, испуњајући у њој највећи део свог стваралачког потенцијала. Са друге стране, у непосредној пракси пројектовања, по обиму знатно ограниченој, Злоковић је остварио неколико објеката који скупа и појединачно не досежу ниво његових знаменитих остварења у периоду између два рата.

По завршетку рата, Злоковић се нашао у савим измењеним друштвеним околностима. Период „обнове и изградње“ земље није био прилика за испољавање креативности у било којем виду. Решавали су се проблеми од основног, егзистенцијалног значаја, док су расположива средства била крајње ограничена. Инвеститор више није био појединац који зна какву архитектуру хоће, већ анонимни колектив који тражи искључиво кров над главом. Подруштвљавање свих области стваралаштва, колективизам и политизација архитектуре, сужавали су простор за рад архитектура индивидуалцима и убијали сваку тежњу ка уникатном архитектонском изразу. У таквим условима Злоковић није имао прилику да изрази сав свој стваралачки немир. Тек током педесетих година, споро и мукотрпно одвијало се растајање од идеала колективизма. То је била

10. – Представништво FIAT-а, Југо-ауто у Београду

10. – Representation of the firm »FIAT« – Jugo-auto, Belgrade

прилика да се архитектама врати статус индивидуалног аутора, уметника.

Познат као страствени учесник на конкурсима, Злоковић им није одолевао ни у овом периоду. Године 1945. учествује на конкурс за гробље палим Црвеноармејцима у Београду, и осваја другу награду. Наредне године пројектује типове стамбених зграда у рударским насељима, Палату председништва ФНРЈ на Новом Београду и споменик палим борцима у Суботици. Две зграде Министарства Народне одбране на углу Улице кнеза Милоша и Немањине, Гинеколошко-акушерска клиника Медицинског факултета у Београду, Стоматолошки факултет у Београду, Туристички хотел на Лападу код Дубровника, Санаторијум дечије болнице у Титограду, Изложбени павиљон ФНРЈ у Брислу, уређење новог градског центра на Црвеном крсту, зграда Инвестиционе банке у Београду, још су неки од конкурсних радова овог периода, који су, готово без изузетка били откупљени или награђени.

Од 1946. год. до 1949. год. Злоковић је учествовао као пројектант и члан Режијског одбора на обнови и довршењу, у рату оштећене Дечије универзитетске клинике. Поред тога, израдио је скицу генералног плана за град Ваљеву, планове за нову Народну кафану у Прњу и регулациону скицу за уређење непосредне околине града Котора.

Једини реализовани објекат овог периода у Београду, јесте Болница за лечење дечије туберкулозе костију и полиомиелитиса на Бањини (1954), дело стандардне архитектуре, остварено у сарадњи са архитектом Станком Клиском.

Друга два објекта, Учитељска школа у Призрену (1959), и туристички комплекс Медитеран у Улцињу (1960–1965), могла би се назвати „пионирским“, са гледишта консеквентне примене модуларно координираних мера, индустријске стандардизације делова и елемената и монтажног начина грађења. Оба објекта остварена су у сарадњи са сином и ћерком, Ђорђем Злоковићем и Милицом Мојовић.

Учитељска школа у Призрену, изведена је као монтажни армирано-бетонски објекат, уз доследну примену модуларне координације мера. Први пут у нашој земљи одустало се од традиционалног начина грађења и приступило реализацији објекта на рационалнији начин.

Зграда је конструисана у скелетном систему са монтажним стубовима, гредама у бетонској оплати, монтажним парапетима и ребрастим таваницама. Да би се оплата и скела свеле на минимум, да би се добиле површине које се не малтеришу, нити даље обрађују, примењени су монтажни пуни стубови, танки армирано-бетонски елементи који се испуњавају бетоном („бетонска оплата“), монтажни фасадни делови и др. Шуп-

љи елементи омогућили су лаку монтажу захваљујући својој малој тежини, а армирање и испуњавање њихових шупљина бетоном учинило је конструкцију монолитном. Све је то допринело бржој и рационалнијој изградњи, у економском и технолошком смислу.

Спољња обрада зграде везана је за систем монтажних фасадних елемената коначне површинске фактуре, тако да је отпала, у предрачуноу иначе доста крупна ставка малтерисања фасаде.

Са гледишта архитектуре, почетна ограничења на само два базична пројектна модула нису спутавала могућност слободног архитектонског израза, већ напротив, подстицала досетљивост стваралачке маште. Фасадни елемент, пропорцијски чист, линеарно ритмован кроз три спратна слоја, образује јасно компоновану и допадљиву хармоничну целину. Успостављен је ритмизован поредак префабрикованих елемената, а ради контраста и бољег спољњег ефекта, зидови су изведени од природног камена из околине Призрена у традиционалном везу. Прогноза да ће пројекат изражен модуларним мерама наићи на тешкоће и неразумевање на градилишту, нису се оствариле.

Туристичко насеље Медитеран у Улцињу грађено је у периоду између 1962. и 1965. године, у две етапе. У првој етапи (1962–1963), подигнуто је насеље од седам трослојних објеката, од којих шест заузимају апартмани, а седми, једнокреветне и двокреветне собе, без купатила, која су дата засебно. У другој етапи (1963–1965), изграђена су још два објекта са апартманима и зграда ресторана, кафе и централне рецепције, којима је употпуњена урбанистичка целина насеља, његов коначни изглед као и његово рационално коришћење.

Чист и ритмички смишљен композициони однос просторних склопова у павиљонском систему, значајки је уклопљен у панораму околине. Аутори су до крајњих граница поштовали природне услове терена чија је конфигурација послужила као инспиративан мотив архитектонског креирања. Зграде су постигнуте на веома стројој падини што је утицало на контуру њиховог попречног профила. Фронт свих зграда, према обали, решен је у пространим ложама са којих се пружа поглед на море и стару тврђаву. Спољна степеништа која обезбеђују приступ апартманима и комуникацију око зграда, спремно су искоришћена као мотив скулптуралне пластике. Наткривени пролази доњих приземља представљају подужни спој зграда са апартманима до улаза у зграду хотелског типа. Посебан ликовни доживљај постигнут је фактурним контрастирањем притесаног камена и глатко обрађених фасадних елемената.

И у овом објекту доследно је спроведена модулarna координација просторних јединица, елемената и делова. Извршена је систематска каталогизација свих просторних јединица, елемената и делова за фабрикацију и монтажу. Овакав приступ није само знатно упростио процес пројектовања, већ је у многоме допринео снижавању

трошкова и убрзаној реализацији објекта, која је обављена за седам непуних месеци и поред веома тешких транспортних услова.

Била су то последња дела неисцрпног страсвеника архитектуре, у којима су идеалне модуларне шеме изгубиле своју имперсоналност, и у пракси откриле скривене мисли свог аутора.

КАТАЛОГ ДЕЛА

1. Концертна дворана, 1921. Дипломски рад.
2. Министарство шума и руда (данас ССИП), 1921. Конкурсни рад, откуп.
3. Генерални план Београда, 1921–1922. Конкурсни рад, друга награда. Злоковић учествовао у раду ауторског тима који су сачињавали Marsel Obrten, Albert Panti, Žan Navilj и Anri Šoke.
4. Средишњи уред за осигурање радника у Загребу, 1923. конкурсни рад.
5. Дом југословенских инжењера и архитектата, 1923. Конкурсни рад.
6. Стамбена зграда на углу Његошеве и Проте Матеје улице, око 1924. Угаони балкон срушен у току рата. Техничка документација није сачувана.
7. Кућа за непознатог инвеститора, 1924. Пројекат.
8. Дом за васпитање малолетника, 1924. Конкурсни рад, ужи конкурс, награде.
9. Кућа Јосифа Шојата на углу Браничевске и Ранкеове улице, 1924–1925. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XIII. 14. 1925. Планови: јун 1925. Зидане: 1. 6. 1924 – 30. 9. 1925.
10. Павиљон Краљевине СХС у Филадельфији, 1925. Конкурсни рад, друга награда.
11. Уметнички павиљон „Цвијета Зузорић“, 1925. Конкурсни рад, друга награда.
12. Павиљон Краљевине СХС (продавница) у Паризу, 1925. Конкурсни рад, друга награда. Две варијанте решења.
13. Кућа за непознатог инвеститора у Његошевој улици, 1925. Пројекат.
14. Типови мањих железничких станица, 1925. Пројекти.
15. Кућа Елизабете Рајчић у Браничевској 10, 1925–1926. Објекат порушен после рата. Техничка документација у ИАБ ф X. 55. 1925. Планови: септ. 1925. Зидане: 21. 9. 1925 – 1. 9. 1926.
16. Пантеон, 1926. Пројекат. Државни испит.
17. Кућа Љубомира Јовановића у Ранкеовој 12–14, 1926. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф I. 31. 1927. Планови: апр. 1926. Зидане: 3. 5. 1926 – 10. 12. 1926 (дворишни објекат: 1927).
18. Костурница на Зејтинлику, 1926. Конкурсни рад.
19. Две куће Ђорђа Јовановића у Улици Гастона Гавријеа 1–3, 1926. Објекти у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф IX 22. 1926. и VIII. 39. 1926. Планови: јун 1926. Зидане: 25. 6. 1926 – 2. 12. 1926.
20. Кућа Милана Злоковића у Професорској колонији, 1926. Пројекат. Техничка документација у ИАБ ф XII 62. 1926.
21. Кућа Маре Митровић у Браничевској 8, 1926. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф III. 52. 1926. Планови: авг. 1926. Зидане: 25. 8. 1926 – 20. 12. 1926.
22. Кућа Јеремије Протића у Ранкеовој 11, 1926. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XIII. 25. 1926. Планови: сеп. 1926. Зидане: 15. 7. 1926 – 5. 12. 1926.
23. Кућа Милосава Раичевића у Ранкеовој 10, 1926. Објекат у првобитном стању (нереализовани пројекат дозифивања, Милутин Борисављевић, 1936.). Техничка документација у ИАБ ф VII. 26. 1926. Планови: нов. 1926. Зидане: 15. 7. 1926 – 2. 12. 1926.
24. Кућа Ђуре Богданића у Улици Светозара Марковића 45, 1926. Пројекат. Техничка документација у ИАБ ф XVIII. 43. 1926. Планови: нов. 1926. Без података о грађењу.
25. Кућа Крсте Гопчевића у Господар Јевремовој 39, 1926. Пројекат. Техничка документација у ИАБ ф XIX. 44. 1926. Планови: дец. 1926. Без података о грађењу.
26. Кућа Винка Ђуровића у Улици Љубе Стојановића 18, 1926 – 1927. Објекат надзидан по пројекту аутора 1937. Техничка документација у ИАБ ф XVIII. 34. 1926. Планови: јун 1926. Зидане: авг. 1926 – март 1927.
27. Кућа Јосифа Шојата у Краља Милутина 33, 1926 – 1927. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XVI. 62. 1926. Планови: сеп. 1926. Зидане: 1. 10. 1926 – 6. 7. 1927.
28. Светосавски храм, 1926 – 1927. Конкурсни рад, откуп.
29. Кућа Михаила Урошевића на углу Пожаревачке и Синђелићеве, 1926–1927. Објекат дограђен и у потпуности измењен по пројекту В. Сташевског, 1938. Техничка документација у ИАБ ф IV. 24. 1926. Планови: март–јун 1926, феб. 1927. Зидане: 15. 7. 1926 – 6. 7. 1927.
30. Кућа Вида Косовића у Скерлићевој 12, 1926 – 1928. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XIV. 40. 1926. Планови: авг. 1926 – јули 1928. Зидане: авг. 1926 – јули 1928.
31. Дом фонда сиромашних ученика у Шапцу, 1927. Конкурсни рад, откуп.
32. Кућа Радована Калуђерића у Војводе Дојчина 6, 1927 – 1928. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XIV. 41. 1927. Зидане: јул 1927 – окт. 1928.
33. Кућа Милана Злоковића у Улици интернационалних бригада 76, 1927–1928. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф VI. 31. 1927.

Планови: апр. 1927, окт. 1927. Зиданье: 15. 7. 1927 – 1. 12. 1928.

34. Кућа Љубице Здравковић у Синђелићевој 24, 1928 – 1929. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XIV. 2. 1928. Зиданье: 1. 5. 1929 – 21. 9. 1929.

35. Кућа Власте Ивковића у Палмотићевој 21, 1928. Објекат дограђен по пројекту Ј. Тунера, 1936. Техничка документација у ИАБ ф XI. 45. 1928. Планови: јун 1928 и окт. 1928. Зиданье: 20. 8. 1928 – 20. 11. 1928.

36. Француска школа у Ранкеовој 4, 1928. Објекат у првобитном стању. Учесће у изградњи објекта.

37. Среска зграда у Књажевцу, 1928. Конкурсни рад прва награда.

38. Коларчев народни универзитет, 1928. Конкурсни рад.

39. Инвалидски дом на Малом калемегдану. Конкурсни рад, трећа награда.

40. Поморски музеј у Сплиту, 1928. Конкурсни рад.

41. Железничка станица у Обреновцу, 1928. Пројекат типског објекта.

42. Кућа Невене Заборске у Далматинској 79, 1928–1930. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XIII. 35. 1928. Планови: окт. 1928 и нов. 1928. Зиданье: 1. 11. 1929 – 5. 4. 1930.

43. Кућа Ђорђа Драгутиновића у Змај Јовиној 31, Земун, 1928–1929. Објекат адаптиран по пројекту аутора 1932, 1958. Техничка документација у Архиву СО Земун. Планови: сеп. 1928.

44. Хипотекарна банка у Сарајеву, 1928–1931. Објекат у првобитном стању Конкурсни рад, друга награда, првопласирани рад. Прерађени пројекат (са В. Петровићем), крај 1928. Зиданье: сеп. 1929 – мај 1931.

45. Кућа Олге Радевић у Ламартиновој 48, 1929. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф I. 15. 1929 – 18. 6. 1929.

46. Кула светиља у Сан Домингу, Куба, 1929. Конкурсни рад.

47. Управа фондова (данас Народни музеј), доградња, 1929. Конкурсни рад, откуп.

48. Вила Бруна Мозера у Симе Шолаје 7, Земун, 1929–1931. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у Архиву СО Земун.

49. Радничка комора, 1929. Ужи конкурсе, награда.

50. Кућа Јованке Хара у Далматинској 85 (дворишна зграда), 1929. Објекат у првобитном стању. Техничка документација ИАБ ф XIX. 59. 1926.

51. Теразијска тераса, 1929–1930. Конкурсни рад.

52. Банска палата у Скопљу, 1930, Конкурсни рад, друга награда.

53. Удружење југословенских инжењера и архитеката, 1930–1931. Конкурсни рад.

54. Зграда Петра Петковића, представништво фирме Опел, 1930–1931. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф VI. 48. 1930. Планови: апр. 1930. Зиданье: јули 1930–1. 8. 1931.

55. Железничка станица у Скопљу, 1931. Конкурсни рад, откуп.

56. Кућа Ранка Чорбића у Ђирила и Методија 7, 1931. Објекта порушен. Техничка документација у ИАБ ф VI. 25. 1931.

57. Кућа Вените Павловић у Чолак Антиној 4, 1931. Објекат. Техничка документација у ИАБ ф XIII. 20. 1931. Зиданье: јун 1931 – авг. 1931.

58. Учитељска школа на Петину, 1931. Конкурсни рад, откуп.

59. Кућа Јована Петровића у Улици пара Душана 71, 1931–1932. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф V. 28. 1931. Планови: дец. 1931, јул 1932. Зиданье: март 1932 – авг. 1932.

60. Зграде Јована Петровића и Драгољуба Штедрића у Светог Саве 6–8, 1931. Објекти у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф V. 28. 1931. Планови: јул 1931. Зиданье: авг. 1931 – дец. 1931.

61. Кућа Невене Заборске у Улици војводе Миленка 28, 1931–1932. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XIX. 29. 1931. Планови: авг. 1931. Зиданье: 2. 10. 1931 – 1. 5. 1932.

62. Хотел Жича у Матарушкој бањи, 1931–1932. Објекат знатно реконструисан после 1960.

63. Кућа Зорке Пантелић у Огњена Прице 82, 1931–1932. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XI. II. 1. 1931. Планови: окт. 1931. Зиданье: 20. 10. 1931 – 1. 5. 1932.

64. Кућа Јована Петровића у Улици Пара Душана 69, 1932. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф V. 28. 1931. Планови: дец. 1931, јули 1933. Зиданье: 15. 3. 1932 – 20. 8. 1932.

65. Дом Аероклуба, 1932. Конкурсни рад, откуп.

66. Народни дом у Земуну, 1932, Конкурсни рад, откуп.

67. Берза, 1932. Конкурсни рад, откуп.

68. Основна школа у Земуну, 1932. Конкурсни рад, ужи конкурсе, откуп.

69. Кућа Маре Митровић и Маре Јоксић у Хаши Милентијевој 58, 1932. Објекти у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XVIII. 18. 1932. Планови: јул 1932. Зиданье: 1. 8. 1932 – 24. 10. 1932.

70. Вила Прендић у Османа Ђикића 20, 1932 – 1933. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XX. 8. 1932. Планови: јули 1932, јули 1933. Зиданье: 18. 8. 1932 – 19. 7. 1933.

71. Пансион др Карајовића у Матарушкој бањи, 1932–1933. Објекат.

72. Дом удружења југословенских инжењера и техничара у Кнеза Милоша 7а, 1933. Конкурсни рад, награда.

73. Соколски дом у Новом Врбасу, 1933. Конкурсни рад.

74. Берза рада, типски пројекти, 1933. Конкурсни рад, друга награда.

75. Вила Стерић у Генерала Штурма 4, 1933. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у ИАБ ф XXXIV. 61. 1932. Планови: окт. 1932. Зиданье: 3. 5. 1933 – 2. 11. 1933.

76. Привредни дом у Скопљу, 1933–1935. Објекат у првобитном стању. Конкурсни рад, прва награда, 1933. Зиданье: 1934–1935.

77. Универзитетска дечја клиника, 1933, 1936–1940. Објекат у првобитном стању. Техничка документација у Архиву СФРЈ ф 1156.

78. Агенција речне пловидбе у Земуну, 1934. Пројекат.

79. Вила Ривијера у Херцег-Новом, 1934. Објекат.

80. Болница Стевана Семзеа у Сомбору, 1934. Пројекат.

81. Народни дом у Бијелој, Бока Которска, 1934. Пројекат.
82. Зграда Беоцинске фабрике цемента, 1934. Конкурсни рад, ужи конкурс, трећа награда.
83. Павиљон Универзитетске клинике за инфективне болести, 1934. Пројекат.
84. Дом трговачке омладине, 1934–1935. Конкурсни рад, друга награда.
85. Вила у Оребићу, 1935. Објекат.
86. Паринарница у Котору, 1935–1938. Објекат.
87. Зоолошки завод Универзитета у Београду, 1936. Пројекат.
88. Надгробни споменик др В. Маринковићу на Новом гробљу, 1936. Објекат.
89. Систематизација западног дела обале у Котору, 1936. Пројекат.
90. Ботанички завод Универзитета у Београду, 1936. Пројекат.
91. Надгробна капела породице капетана Беговића у Оребићу, 1936. Објекат.
92. Маркарница, 1936. Конкурсни рад, откуп.
93. Регулациона скица за полуострво Лапад код Дубровника, 1936–1937. Пројекат.
94. Спомен дом Хришћанске заједнице младих људи, 1935. Пројекат.
95. Сајмиште, 1937. Конкурсни рад, друга награда.
96. Министарство просвете, 1937. Конкурсни рад.
97. Зграда Пензионог фонда чиновника Народне банке, 1937. Конкурсни рад, четврта награда.
98. Регулација ујег центра Београда, 1937. Конкурсни рад, друга награда.
99. Теразије, урбанистичко решење, 1937. Конкурсни рад, откуп.
100. Државна хипотекарна банка у Скопљу, 1937. Конкурсни рад, друга награда.
101. Завод за општу биологију Универзитета у Београду, 1937. Пројекат.
102. Завод за физичку хемију Универзитета у Београду, 1937. Пројекат.
103. Хемијски лабораториј Медицинског факултета, 1937. Пројекат.
104. Кућа Олге Петровић у Симе Шолаје 35, 1937. Објекат. Техничка документација у ИАБ ф XIX. 84. 1937. Зидане: 1. 11. 1937 – 16. 5. 1938.
105. Зграда Индустије мермера, 1937. Пројекат.
106. Основна школа у Светозареву, 1937–1940. Објекат у првобитном стању.
107. Костурница на острву Вило, 1938. Конкурсни рад, прва награда *ex aequo*.
108. Државна хипотекарна банка у Новом Саду, 1938. Конкурсни рад, откуп.
109. Споменик Димитрију Лавидовићу у Смедереву са уређењем сквера, 1938. Објекат. Порушено.
110. Уређење породичне гробнице на Новом гробљу, парцела 40, 1938.
111. Палата Албанија, 1938. Конкурсни рад.
112. Зграда Трговачког фонда на углу улица Маршала Тита и Генерал Жданове, 1938. Конкурсни рад, трећа награда.
113. Институт за слатководну рибу, 1938. Пројекат.
114. Етнографски музеј, 1938. Конкурсни рад, откуп.
115. Дом народног здравља у Рисну, 1938–1941. Објекат.
116. Хируршка клиника Медицинског факултета, 1939. Пројекат.
117. Представништво ФИАТ-а/Југоауто, 1939–1940. Објекат реконструисан. Техничка документација РО Југоауто.
118. Санаторијум за лечење туберкулозних студената на Авали, 1939–1940. Пројекат.
119. Спомен дом Хришћанске заједнице младих људи, 1940. Пројекат.
120. Гробље палих Црвеноармејаца, 1945. Конкурсни рад, друга награда.
121. Генерални план Ваљева, 1945.
122. Типови стамбених зграда у рударским насељима, 1946. Конкурсни рад, ужи конкурс, награда.
123. Споменик палим борцима у Суботици, 1946. Конкурсни рад, откуп.
124. Палата председништва, ФНРЈ, 1947. Конкурсни рад, откуп.
125. Народна кафана у прчију, 1947. Пројекат.
126. Регулација непосредне околине Котора, 1947. Пројекат.
127. Зграда Хидрометеоролошке службе, 1948. Пројекат.
128. Санаторијум за лечење деце туберкулозе коштију и полиомелита на Торлаку, 1948. Пројекат.
129. Комплекс зграда ЈСНО, 1948. Конкурсни рад, ужи конкурс, награда.
130. Гинеколошко-акушерска клиника Медицинског факултета, 1948. Конкурсни рад, награда *ex aequo*.
131. Зграда Економског факултета у Земуну, 1948. Конкурсни рад, награда.
132. Комплекс зграда Економског и Правног факултета у Земуну, 1949. Конкурсни рад, награда.
133. Концертна дворана, 1949. Пројекат.
134. Студентски антитуберкулозни диспанзер са стационаром, 1950. Пројекат.
135. Институт за испитивање материјала САНУ, 1950. Пројекат.
136. Хигијенски заводи, 1951. Типски пројекти.
137. Стоматолошки факултет на Губеревцу, 1951. Конкурсни рад.
138. Хемијски институт Природно-математичког факултета, 1953. Конкурсни рад, друга награда.
139. Железничка станица у Титограду, 1953. Конкурсни рад, ужи конкурс, награда.
140. Општа болница у Никшићу, 1953. Конкурсни рад, ужи конкурс, награда.
141. Санаторијум за лечење плућне туберкулозе у Пећи, 1954. Конкурсни рад, ужи конкурс, награда.
141. Туристички хотел на Лападу код Дубровника, 1954. Конкурсни рад, ужи конкурс, награда.
142. Дечја болница у Титограду, 1955. Конкурсни рад, ужи конкурс, награда.
143. Специјална ортопедско-хируршка болница на Бањици, 1955–1960. Објекат у првобитном стању.
144. Југословенски павиљон на Светској изложби у Бриселу, 1956. Конкурсни рад, откуп.
145. Филијала народне банке у Чачку, 1956, конкурсни рад, ужи конкурс, награда.
146. Уређење новог градског центра на Црвеном крсту, 1956. Конкурсни рад, ужи конкурс, награда.
147. Инвестициона банка, 1957. Конкурсни рад, ужи конкурс.
148. Учитељска школа у Улцину, 1959. Пројекат.

149. Савезна грађевинска комора, 1959. Конкурсни рад.
150. Два хотела у Улцињу, 1960. Пројекат.
151. Туристички хотели на полуострву Завала код Будве, 1960. Пројекат.
152. Учитељска школа у Призрену, 1960–1962. Пројекат.

153. Технолошки факултет у Новом Саду, 1961. Конкурсни рад, ужи конкурс.
154. Седам зграда у Улцињу, 1962. Пројекат.
155. Туристичко насеље у Улцињу, 1962. Пројекат.
156. Туристички комплекс у Улцињу, 1962–1963 (Са Ђорђем Злоковићем и Милицом Мојовић). Објекти у приватном стању.

ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ МИЛАНА ЗЛОКОВИЋА

1. Старе цркве у области Преспе и Охрида, Ста-ринар, сер. III, књига III, Београд 1925, стр. 115–149
2. Стара и нова схватања, Архитектура, Јубилана 1932, стр. 143–145
3. О стремљењима у савременој архитектури, Stav-ба, Праг 1933.
4. Проблем унутрашњег залива Боке Которске, »Pomorski Loyd«, Београд, стр. 4–5
5. Систематизација западног дела Которске обале, »Pomorski Loyd«, год. II, бр. 5, Београд, 1936, с. тр. 1–3
6. Градска црква, задужбина Краљице Јелене, Гласник Скопског научног друштва, књ. XV–XVI, Скопје 1936, стр. 61–80.
7. Један од предлога за уређење ужег центра Бео-града, Годишњак Техничког факултета, Београд 1937, стр. 1–6
8. О грађењу на приморју »Pomorski Loyd«, год. II, бр. 8, Београд 1936, стр. 4–5
9. О римском бароку, »Уметнички преглед«, Бео-град 1938, стр. 205–207
10. Главна обележја савремене архитектуре, »Сме-на«, Београд 1938, стр. 86–88
11. Утицај истока на нашу фолклорну архитектуру, »Уметнички преглед«, Београд 1940, стр. 261–263
12. Jugoslaviens balkanische Holzarchitekturen – Bau-кünst lерische Analogien zwischen Japan und der Balkanhal- binsej als Grenzgebiete orjentalisch-asiatischer Kulturzonen, Београд 1940.
13. Утицај пропорцијског система Блонделове ка- пије св. Денија у Паризу на недовољно осветљени проблем пропорција у архитектури, Годишњак Тех- ничког факултета Универзитета у Београду 1946–1947, Београд 1949, стр. 45–58
14. Критички осврт на значај пропорцијских дија- грама и модуларних мрежа у пројектовању. Реферати за I саветовање архитеката и урбаниста, Дубровник 1950.
15. Грађанска архитектура у Боки Которској у доба млетачке власти, Споменик СШ САП, Београд 1953.
16. Грађанска кућа и палата у Боки Которској, часопис Југославија, св. 8/1954, Београд.
17. О проблему модуларне координације мера у ар- хитектонском пројектовању, Техника, бр. 2, Београд 1954.
18. Утицај реципрочног залањавања хармонијских, размера на пропорцијски склоп извесног фасадног си- стема I и II, Техника 6 и 7/54, Београд.
19. Улога непрекидне поделе или „Златног пресе- ка“ у архитектонској композицији, I, II и III, „Преглед архитектуре“, бр. 1 и 2/1954, бр. 3/1955, Београд.
20. Критички осврт на модуларне мере станд- ардних елемената „Дурисол“ путем анализе две фасал-

- не комбинације у октаметарском систему, Техника, бр. 3/1955, Београд.
21. Антропоморфни системи мера у архитектури – њихово интегрисање у композицијске методе прошло- сти, посебно објашњење на неколико карактери- стичних примера камене пластике Боке Которске, Корчуле и Дубровника, Зборник заштите споменика културе, књ. IV–V, Београд 1955.
22. Divina proportio = sectio aurea, „Преглед архи- тектуре“, бр. 4/5, 1944/56, Београд.
23. Геометријска анализа пропорцијског склопа ар- хитектонских редова по Винџи, Зборник Архитектон- ског факултета II Београд 1953/56.
24. Примена на стандардниот модул 1М = 10 см во архитектонското пројектирање, Зборник Техничког факултета у Скопљу, Скопје 1955/56 (издато 1957).
25. Sur le choix d'une gamme dimensionnelle dans la cor- dination modulaire en architecture, Београд 1957.
26. Стара равнила позната под именом „Терезије“, „Наше старине“, IV. Годишњак Земалског завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости Б. и Х, 1957, стр. 298–300.
27. Inter pretazione modulare degli ordini del Vignola, »La Casa«, Quaderni di architettura e di critica, Roma 1957.
28. Утицај модуларне координације на естетску компоненту у архитектури, Савезни завод за продук- тивност рада, Београд 1958.
29. Величина пројектног модула у односу на основ- ни грађевински модул у области функционалног проучавања нормираног стана, Документација за грађевинарство и архитектуру, ДГА–74, Београд 1959.
30. Consideration compositionnelles sur la nécessité d'une application raisonnée de la coordination modulaire dans le bâ- timent, Congres CIB, ROTTERDAM 1959.
31. Упутства за пројектовање у модуларној коор- динацији, Документација за грађевинарство и архитек- туру I–II/1961, ДГА–130, Београд.
32. За улогата и значењето на пропорционите шестари во композициските методи на античката ли- ковна уметност, Зборник Техничког факултета у Скоп- љу 1957/58 (објављено 1960).
33. Интегрисање „Модулар“-а у интернационални модуларни систем, Архитектура и урбанизам бр. 6/1960, Београд.
34. Нова учитељска школа у Призрену-студијска примена модуларне координације мера на пројекат зграде монтажног типа, Зборник Института за архи- тектуру и урбанизам, Београд 1961.
35. Coordination modulaire appliquée en architecture, Types touristiques en Jugoslavie, Cote Adriatique, Littoral Montenegrin, Југословенски завод за продуктивност ра- да, Београд 1961 (у сарадњи с арх. Ђ. Злоковићем).

36. Значај модларне координације у пројектовању и конструисању зграде, Пример практичне примене на туристичким објектима за Црногорско приморје као средства продуктивнијег грађења (у сарадњи са др. арх. Ђ. Злоковићем), „Продуктивност“, Београд 1961.

37. Multiples du module de base, Essai d'une systematisation des nombres préférentiels dans le domaine de la coordination modulaire, Југословенски завод за продуктивност рада, 1961.

38. Multiples modulaires de préférence – Superposition de réseaux modulaires, Југословенски завод за продуктивност рада, 1962.

39. Sur l'application pratique d'une coordination semi-modulaire en bâtiment, Београд 1962.

40. Ново туристичко насеље у Улцињу, „Архитектура-урбанизам“ 22–33/1963, Београд.

41. La coordinazione modulare (у књизи Industrializzazione dell' edilizia), Istituto di Architettura della Fakultà di Ingegneria Università delgi Studi Bari, Bari 1965.

НАПОМЕНЕ

¹ Стара и нова схватања, Архитектура, Љубљана 1932; О стремљењима у савременој архитектури, Ставба, Праг 1933; Главна обележја савремене архитектуре, Смена, Београд 1938.

² La coordinazione modulare, Istituto di Architettura della Fakultà di Ingegneria Università delgi Studi Bari, Bari 1965.

³ „Суд не може пропустити прилику а да не похвали труд и релативно добар успех младих колега који први пут излаже на јавну утакмицу, што неки и сами у својим извештајима најављују“, Технички лист, 10–11, 1923, 79

⁴ Уп. З. Маневић, Појава модерне архитектуре у Србији /докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету у Београду 1979. године/

⁵ Пројекат за храм Св. Саве Злоковић је радио у сарадњи са А. Папковим.

⁶ Близина Дунава, слабија инсолација, кошава
⁷ Кочићев Уролошки павиљон пројектован је 1926. године

⁸ Политика, 31. 3. 1931.

⁹ Награђени су пројекти А. Папкова и Б. Несторовића

¹⁰ Пројекат настао 1931. године

¹¹ Пројекат настао 1930. године

¹² Пројекат настао 1929. године

¹³ Из 1929. године

¹⁴ 1929–1931. године

¹⁵ Прва јесења изложба, Прва пролећна изложба, Први салон архитектуре, изложба Облика

¹⁶ Д. Алексић, Изложба модерне архитектуре у Уметничком павиљону, Време, 10. 6. 1929.

¹⁷ За доградњу Хипотекарне банке у Сарајеву, Колумбосову кулу у Сан Домингу, Банску палату у Скоп-

љу, Радничку комору у Београду, доградњу Управе фондова, зграду УЈИА

¹⁸ Дело Бранка Крстића

¹⁹ Замисао се први пут јавила на пројекту за КНУ

²⁰ Ратнички дом Пиперског и Јовановића и болничка капела Драгомира Тодића

²¹ Аноним, Матарушка бања је знатно улепшана, Политика, 13. 6. 1933.

²² Ђ. Бошковић, Изложба југословенске савремене архитектуре, Време, 28. 2. 1931.

²³ Ђ. Бошковић, У одбрану једног стила, Политика, 3. 5. 1931.

²⁴ Аноним, Напредак Матарушке бање, нова вила др Драгомира Карајовића, Правда, 2. 7. 1933; Аноним, Матарушка бања је знатно улепшана, Политика, 13. 6. 1933.

²⁵ За основну школу и Народни дом у Земуну, берзу и Дом аеро-клуба у Београду.

²⁶ Аноним, Почетак радова на подизању Привредног дома у Скопљу, Правда, 30. 9. 1933.

²⁷ Л. С. Данас се подиже камен темељац за нову Дечју клинику, Политика, 4. 10. 1936.

²⁸ Залужбина Васа Чуковића.

²⁹ Брашован је у то време подизао Бановину у Новом Саду (дуге залућене форме, камена облога, кула), а млади Богдан Игњатовић Хипотекарну банку, такође у Новом Саду (наглашено монументална симетрична форма са колонадом у приземљу).

Овај рад је настао као плод истраживања које је финансирано из Фонда за научна истраживања САНУ. Истраживање је остварено под руководством академика Војислава Кораћа.

Marina Durđević

LIFE AND WORK OF ARCHITECT MILAN ZLOKOVIĆ (1889–1965)

Milan Zloković was a personality whose work and influence determined in the greatest degree the course of contemporary architecture in Serbia in the interwar period of its development. Breaking traditional norms Zloković was the most ardent and truest supporter of modern com-

prehensions in the art of building. In his personality was most completely incarnated the development of Belgrade architectural modernism on whose head he stood since the earliest days of his creative activity. Together with Kojić, Babić and Dubovi he founded

the Group of Architects of Modern Tendencies through which was in our circles also formally made known the struggle for modern understandings in architecture. The Zloković's family house was the first and Children's University Clinic one of the most important creations of the interwar modern architecture in Serbia.

The activity of a project engineer, however, was not the only field which supplied Zloković with energy. With equal enthusiasm he expounded progressive ideas in written studies and through pedagogical work.

In his written works Zloković criticized spontaneous application of ornamental forms and creation of a style inspired by the elements of past epochs considering them lack of spiritual power, of elementary actuality and that allegiance to the own time, which basically characterizes each work of art.

Since he was not satisfied only with the exterior form of artistry in whatever degree it might have been modern in expression, Zloković was searching deeper meaning and regularity in architecture studying the process of making plans on a scientific basis. Criticizing intuitive approach to projecting based only on imagination or professional routine, Zloković supported the idea of rational and controlled methods in the process of designing. He emphasized the importance of esthetic components in architecture and found the highest form

of beauty of buildings in harmonic series of numbers and coordinated systems. He spoke in favor of new methods in the way of determining the harmonizing of parts with the whole, considering that accord could be achieved through correct application of fundamental rules expressed through the number and geometric figure. Zloković's researches rest on the comprehension that each architectural work with attractive proportions, without regard to the period in which it was created, belongs in some system of proportions, even then when the author's creative speculations do not enter into the essence of those objective truths which subconsciously were already integrated in his basic conception.

The principle of modular coordination takes central place in Zloković's researches. Realizing its importance for furthering the quality production in modern construction industry, Zloković tightly linked modular coordination with the abandoning of the traditional way of making projects and building supporting modular design, prefabrication of elements and system of quick assembling. Zloković's pioneering role should be pointed out since in post-war period of hardship and lack of housing space it was him who looked for and opened up new ways of industrial way of building which became fully justified after several years.